

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Ledán M. István*
Érköbölkút

Kálvin tanítása a köztes állapotról, avagy alszanak-e a lelkek a halál után?

1. Bevezető gondolatok

A Szentírás viszonylag gyakran beszél a halálról, a halottak állapotáról az alvás képével (5Móz 31,16; 1Kir 2,10; 1Krón 17,11 (LXX); Dán 12,2; Mt 27,52; ApCsel 3,36; 7,60; 1Kor 7,39; 2Pt 3,4 stb.). Mi több, valahányszor az Újszövetség kifejezetten a Krisztusban hívők vagy az ószövetségi kegyesek haláláról beszél, következetesen az alvás képét használja (ApCsel 3,36; 7,60; 1Kor 7,39; 2Pt 3,4). Ez a kép viszont nem használatos a kívülállókkal vagy a súlyosan vétkező, „halálos” bűnt elkövető hívőkkel kapcsolatban (ApCsel 12,23; 5,5). Kálvin is megjegyezte, hogy az *aludni* ige általánosan használt kép ott, ahol a Szentírás a halálról beszél,¹ ő maga azonban kissé idegenkedett a kifejezéstől, mivel az a korban „terhelt” volt, ugyanis az anabaptisták számára éppen az *aludni* ige ilyen bibliai használata jelentette az egyik érvet arra nézve, hogy a lélek öntudatlan állapotban marad a feltámadásig, azaz a halál pillanatában gyakorlatilag a testtel együtt elpusztul.

Karel Hanhart maliciózus megjegyzése szerint az interimállapot a teológia nehezen kezelhető gyereke, mivel teológiai reflexió eredménye, és nem olyan bibliai gondolat, mint a parúzia vagy a feltámadás. Az interimállapot a teológusok találmánya, amely az idő és a tér kategóriáival kapcsolatos.² Bár tény, hogy az Újszövetségben az interimállapot nem központi gondolat, nyomokban, mintegy „a sorok között olvasva” (akár abban a tényben, hogy az Újszövetség alvásként beszél a halálról) találunk rá utalásokat. Úgy tűnik, Kálvin számára – és nem csupán vagy elsősorban nem polemikus célzattal – egész

* Ledán M. István (Sepsiszentgyörgy, 1975) református lekipásztor, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben folytatott teológiai tanulmányokat (1995–2000). Lelkészi munkája mellett latinból fordít, illetve szerkesztője a *Laudator temporis acti* nevű, latin nyelvű blognak. 2015-től a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorandusza. Kutatási területe: az ógörög sírfeliratok vizsgálata az újszövetségi eszkatológia vonatkozásában.

¹ Kálvin János: *Evangeliumi harmónia. II.* Ford. Rábold Gusztáv. Székelyudvarhely 1940, 31. Ld még: Kálvin János: *Psychopannychia, vagyis értekezés arról, hogy nem alsznak, hanem a Krisztussal élnek azoknak a szenteknek a lelkei, kik a Krisztusban való hitben halnak meg, 1534.* Ford. Rábold Gusztáv. Főiskolai Könyvnyomda, Pépa 1908, 52. (A továbbiakban: *Psychopannychia.*)

² Hanhart, Karel: *The Intermediate State in the New Testament.* V. R. B. Offsetdrukkerij, Groningen 1966, 2. Hivatkozik rá: Yeaton, Kenneth: Aspects of Calvin's Eschatology. In: *The Churchman* 100 (1986/2), 114–117.

munkássága során fontos volt az az individuális eszkatológiai gondolat, hogy a hívő ember Istennél van, Istennél él a halált követően. A köztes létről szóló tanítás pregnánsan jelen van ifjúkori vitairatában, a *Psychopannychiában*, de újra meg újra erőteljesen megjelenik a későbbi kommentárookban és az *Institutióban* is, azaz fő eszkatológiai motívumként, elő-előbukkan egész teológiai munkássága során.

2. Kálvin eszkatológiai irányultsága

Miként Peres Imre találóan megjegyzi, bár Kálvinnál természetesen hiányzik az eszkatológia mint terminus technicus, és rendszeres tanítása sincs az eszkatológiáról, teológiája erőteljesen eszkatologikus beállítottságú. Kálvinnak alapvető meggyőződése, hogy a keresztyén élet a halál után következő örökkévalóságra, Krisztus visszajövetelére és a feltámadásra irányul.³ A földi életet, amely alá van vetve a mulandóságnak és hiábavalóságnak, valójában börtön, száműzetés és halálba merülés, meg kell vetni, ám úgy – és ezt a reformátor többször is hangsúlyozza –, hogy az ember nem gyűlöli, és nem undorodik tőle olyannyira, mintha abban szikrányi jó se volna. Ebből ugyanis Isten iránti hálátlanság származna, és annak a fel nem ismerése, hogy ebben az életben némiképp a mennyország dicsőségére készülünk fel. Más szóval: az élet az üdvösség előmozdítására rendeltetett. A helyes sorrend valójában az, hogy az ember először Isten jótéteményeit fedezi fel az életben, és csak azután veti meg, illetve értékeli kevesebbre, mégpedig összehasonlítva azt a jövendő élettel. A hívő ember szívesen, örömmel és vágyakozva készül valódi hazájába, a jövendő életéről elmélkedik (*meditatio future vite*), legyőzi a haláltól való természetes borzadást.⁴

A keresztyén élet menny felé való irányultsága megjelenik a 2Kor 5,1–10 magyarázatában is. A hívő embernek nemcsak sejtése van a jövendőbeli mennyi létről, hanem hitbeli személyes tudása is, ezért önként kész a távozásra: nem életundorból, csömörből, hanem azért, mert tudja, hogy összehasonlíthatatlanul jobb az, ami a halált követően vár rá. A földi élet nem csupán ideiglenes (Kálvin a földi sátorház kapcsán *caducum*ról, gazdátlan házról beszél), hanem számkivetés, testbe zárt lét. Igaz, Kálvin némiképp finomhangolja azt a gondolatot, hogy a test börtön, és megjegyzi, hogy a testet abban az értelemben szoktuk börtönnek nevezni, hogy annak, ami természetünkben romlandó, meg kell semmisülnie avégett, hogy megújulhassunk.

³ Peres Imre: *Kálvin eszkatológiája*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok, 8. Szerk. Baráth Béla. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2015, 44.

⁴ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. 1559. I–II. kötet. Ford. Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv, felülvizsgálták Antal Géza és Borsos István. Református Egyházi Könyvtár, VI. A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa 1909, III. 7,3; III. 9,1; III. 9.4. (A továbbiakban: *Institutio*.) Idézi: Wyk, J. H. van: John Calvin on the Kingdom of God and Eschatology. In: *In die Skriflig* 35 (2001/2), (191–205), 196.

Ezzel szemben az örökkévaló házat, noha az egyaránt jelentheti a feltámadás utáni romolthatatlan testet és a halál utáni boldog halhatatlanságot, szívesebben értelmezi úgy, hogy ennek az örökkévaló háznak – miként ő fogalmaz – az *alapja* a lélek halál utáni boldog állapota, *betetőzése* pedig a végső feltámadás. A hívő ember boldogan veti le a régi, elnyűtt, rongyos ruhát, hogy felöltözhessen az új, ragyogó, tartós öltözetet. Ez győzi le a hívő emberben a haláltól való természetes rettegést (*nem szeretnénk levetkőzni*, 2Kor 5,4). A földi élet tökéletlensége megmutatkozik abban is, hogy hitben járunk, nem látásban, azaz – az Istentől távol – nem láthatjuk színről színre őt: a látás, amiben a halált követően lesz része az embernek, több mint a hit és a remény, hiszen mindkettő a nem látható, jövődőlő dolgokra irányul.⁵

3. Psychopannychia, avagy alszanak-e a lelkek a halál után?

Kálvin ifjúkori és első teológiai munkáját, a *Psychopannychiát* érdemes behatóbban is megismernünk,⁶ mivel ebben az írásában fejt ki rendszeresebben gondolatait a lélek halál utáni sorsáról, továbbá, mert felfogása a kérdést illetően – miként látni fogjuk – a későbbiekben (fontosságban) sem változott.

A reformátor két tételt igyekszik cáfolni: 1. a halál után a lélek érzés, gondolatok, emlékezet nélkül alszik, azaz valójában megsemmisül a feltámadásig. 2. A lélek nem *substantia* (lényeg), csupán életerő. Ami az első tételt illeti, Kálvin kiváló filológusi érzékkel (két évvel korábban, 1530-ban kommentárt adott ki Seneca műveihez) bizonyítja, hogy a lélek, bár adott esetben *embert*, *életet*, *lélegzetet* is jelent, tehát átvitt értelemben használatos, a Szentírásban legtöbbször mégis a „halhatatlan lényeg” jelenti.⁷ Erre nézve legfőbb érve az ember istenképiségének bibliai gondolata. Az istenképiség nem a testre vonatkozik, hanem a lélekre, melyet – a teremtmények közül egyedülálló módon – Isten önmagából adott az embernek:

„Mert mi szükség volt arra, hogy Istent, ha ő valami közöséges dolgot akart volna alkotni, úgy állítsa elénk Mózes, mint aki tűnődik, és önmagával tanácsot tart? Hiszen a többi dolgokra valamennyire azt mondta, hogy legyenek és meglettek. De mikor erre a képre került a sor, akkor mintegy különleges példányt akarván létesíteni, bölcsességét és erejét hívja segítségül, és önmagával tanakodik, mielőtt hozzáfogna a munkához.”⁸

⁵ Kálvin János: *A második korinthusi levél magyarázata*. Ford. Szabó András. Kálvin Kiadó, Budapest 2015, 81–89.

⁶ Ld. erről Pásztori-Kupán István: *Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában*. In: *Református Szemle* 2009, 573–594.

⁷ *Psychopannychia*, 12.

⁸ Uo. 16.

Ezt az anyaggal való gondos bíbelődést Kálvin szellemesen úgy értelmezi, hogy Isten valami különlegeset akart létrehozni, az embernek ezt a kiválóságát pedig nem a test, hanem – lévén az Isten Lélek – a lélek hordozza. Ezen a ponton azonban meg kell jegyeznünk, hogy Kálvin teológiai ellenségei közelebb jártak az igazsághoz, mikor azt hangoztatták, hogy az ember istenképűsége a teremtett világ feletti, rábízott hatalmat jelenti, ahogyan Istennek is hatalma van a világ felett.

Miután Kálvin textusok egész arzenálját⁹ felsorakoztatva érvel amellett, hogy a lélek egyrészt a testtől különböző lényeg (ApCsel 23,8; 1Kor 2,11) másrészt a halál után is megmarad (Lk 16,22; 1Pt 3,19, Préd 12,7), rátér arra, hogy mi a *nyugalom* bibliai értelme, amely helyett akár az *alvás* szó is használható lenne, ha nem lenne megterhelve azzal az értelmezéssel, amely ellen Kálvin – bevállása szerint nem jó szívvvel – tollat ragadott. A nyugalom nem tétlenséget, kábultságot jelent, hanem a lelkiismeret nyugalomát, amely csak a halált követően lesz teljessé. Mindazokat, akiknek az életben a testtel volt hadakozásuk, Isten a békességnek egy nagyobb, a földi életben el nem érhető fokára vezeti. Ez az értelme az *Ábrahám kebele* képek is. Miként Kálvin találóan megjegyzi, a Szentírásban az alváshoz sokszor a *békesség és nyugodt lelkiismeret* képzelet fűződik, olyasmiről, amit a latin mondás így fejez ki: *dormire in utramque aurem*, azaz mindkét fülére alszik, tehát aggodalom nélküli állapotban van (Zsolt 4,9).¹⁰

Az alvásmetaforáról, amelyről tudja, hogy közkedvelt kép a Szentírásban, az a véleménye, hogy az a testre vonatkozik: miközben a lélek az üdvösség állapotában van, a test pihen. Az alvás tehát a holttestre vonatkozik, amely az álomba merülő emberhez hasonlóan fekszik. Egyébként Kálvin talán elsőként hívja fel a figyelmet az ókori szövegek fontosságára a bibliai nyelvezet megértésének vonatkozásában. Ovidius sírszövegét idézve (*mondjátok, hogy csendben pihenjenek Naso csontjai*), úgy véli, hogy erre a szólásmódra a pogányok taníthatták a szentírókat.¹¹

A halál, amely olyan természeti kényszerűség, amin mindenkinek át kell esnie, a hívő ember számára nem egyéb, mint a halhatatlanság legmagasabb fokára való átmenetel, illetve a test elenyészése, amely nem megsemmisíti a testté és lélekké teremtett embert, hanem csupán szétválasztja alkotóelemeit egymástól.¹²

Összegezve az elmondottakat: Kálvin eme korai munkájában azt tanítja, hogy az embernek csupán a teste enyészik el, a lelke halhatatlan. A lélek az ember nemesebbik része, amely az istenképűséget hordozza. A halál annyit tesz, hogy az ember alkotóelemeire bomlik, elválik egymástól a test és a lélek: a test

⁹ Pásztori-Kupán István össze is állította a *Psychopannychia* textuáriumát, amelyben nemcsak kanonikus ígéhelyek, hanem 13 apokrif szövegrészlet is sorakozik. Ld. Pásztori-Kupán István: *i. m.* 590–591.

¹⁰ *Psychopannychia*, 25. skk.

¹¹ Uo. 52.

¹² Uo. 50.

alszik, a lélek megnyugszik, ami azt jelenti, hogy békességet élvez Isten országában.

Azokat, akik a bibliai alvásmetaforából arra következtetnek, hogy az a lélek öntudatlanságára vonatkozik, Kálvin későbbi munkáiban is tudatlanoknak,¹³ fanatikuskoknak,¹⁴ értelem híján valóknak,¹⁵ rajongóknak¹⁶ nevezi, illetve lázálomnak és koholmánynak tartja azt a nézetet, hogy a lélek a testtel együtt alszik, azaz öntudatlan állapotban szunnyad.¹⁷

Kronológiai sorrendben vizsgálva későbbi műveit, megállapíthatjuk, hogy idők folyamán Kálvin nézete nem változott a köztes létről. *Az első korinthusi levélhez írt magyarázatában* megjegyzi, hogy az 1Kor 15,18 (*akkor azok is elvessztek, akik a Krisztusban hunytak el*) nem cáfolja a lélek halhatatlanságáról szóló tanítást, nem jelenti azt, hogy a halál és a feltámadás között nincsen élet. A halottak lelke él, és boldog nyugalomban örül.¹⁸

A thesszalonikaiakhoz írt levelek magyarázatában Kálvin mint kitűnő filológus és teológus érzékeli, hogy a feltámadás kérdéskörét a vigasztalás kontextusába kell illeszteni: a thesszalonikai hívők részéről nincs szó tagadásról, csupán mély, túlzott fájdalomról. A feltámadás reménysége jó eszköz a szomorúság enyhítésére. Az alvás pedig a testre és nem a lélekre vonatkozik. Azok, akik elaludtak, Krisztus által halálukban is egyek vele, mivel hit által beleoltattak Krisztusba.¹⁹

A János evangéliumához írt kommentárban is úgy vélekedik, hogy az *alvás* szót nem lehet a lélekre alkalmazni, mintha a testhez hasonlóan az is ki lenne téve a halálnak. A Lázár feltámasztásáról szóló igeszakaszban (Jn 11,25.26) nem eszkatológiai értelemezi Jézus énmondását, viszont az igevers mégis eszkatológiai dimenziót kap, mert a Krisztus által megújított élet folytonos: Krisztus nem engedi, hogy az élet, amit ő adományozott, elveszen, hanem mindvégig megőrzi azt. Ez az új élet, jóllehet a törékeny testben, mégis állandóan csiszolódik Krisztus hatalma által. Így végül a halál nem más, mint szabadulás a halál kötelékéből.²⁰ Isten hűséges, és nem tűri, hogy elpusztuljon a lélek, amit megóvni szándékozott. Isten gyermekei ugyanúgy meghalnak, mint az elvetettek, ám ők lelküket drága letétként Isten védelmére bízzák, Isten pedig hűségesen

¹³ Kálvin János: *Az apostolok cselekedetei magyarázata. I.* Szabó András fordítását átdolgozta Domány Judit. Kálvin Kiadó, Budapest 2010, 236.

¹⁴ Kálvin János: *János apostol evangéliumának magyarázata. II.* Ford. Vekerdi József. Kálvin Kiadó, Budapest 2011, 35–36.

¹⁵ Kálvin János: *Kommentár Pál apostolnak thesszalonikabeliekhez írt leveleibez.* Ford. Csabai Tamás. Aeternitas Kiadó, Felsőörs 2003, 50.

¹⁶ Kálvin János: *Az első korinthusi levél magyarázata.* Ford. Buzogány Dezső. Kálvin Kiadó, Budapest 2015, 338–339.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Kálvin János: *Kommentár Pál apostolnak thesszalonikabeliekhez írt leveleibez.* 50–51.

²⁰ Kálvin János: *János apostol evangéliumának magyarázata,* 35–36.

megőrzi azt a feltámadás napjáig.²¹ És végül az *Institutio* végleges, 1559-es kiadásában is elítélően vélekedik azokról, akik úgy gondolják, hogy a lélek meghal a testtel együtt, és majd csak a testtel együtt támad fel.²²

Ami az alvásmetafora értékelését illeti, Kálvin gondolkodásában megfigyelhetünk egy fokozatos „enyhülést”, ugyanakkor valamiféle ingadozást is a kifejezéssel kapcsolatban. A *Psychopannychiá*ban még úgy gondolja, hogy a szentírók a pogányoktól vették át az alvás képét. István vértanú elalvása (ApCsel 7,60) sem jelent egyebet, mint azt, hogy István nyugodtan halt meg.²³ A Thesszalónikai levelekhez írt kommentárban azt állítja, hogy Pál kifejezetten azért használja a halottak helyett az *elaludtak* kifejezést, mert a szóhasználat által

„[...] a halál zordsága és keserősége megnyhül, hiszen nagy különbség van az alvás és a semmivé léétel között.”²⁴

Ennek ellenére megjegyzi, hogy az alvás mindenképpen a testre és nem a lélekre vonatkozik. A halott test úgy nyugszik a sírban, mint egy ágyban, míg Isten fel nem támasztja.²⁵ A János evangéliumához írt kommentárjában nem ért egyet azzal a nézettel, hogy Jézus azért használja az alvás szót, mert az a feltámadás/ébredés momentumát tartalmazza abban az értelemben, hogy Istennek éppolyan könnyű halottat feltámasztani, mint az embernek az alvót felkölteni. A kifejezés gyakoriságából, illetve abból, hogy pogány szerzők használják (például Homérosz is, akinél az álom a halál ikertestvére), Kálvin arra következtet, hogy a kifejezés értelme, illetve használatának oka semmi egyéb, mint az, hogy a holttest olyan érzéketlenül fekszik, mint az alvó ember.²⁶ Az *Evangéliumi Harmóniában* viszont már úgy gondolja, hogy az alvás, mint az ideiglenes pihenésről vett hasonlat, a leendő feltámadást jelzi. Am azt is megjegyzi, hogy a Jairus lánya feltámasztásának történetében (Mt 9,18 skk. és párhuzamos helyei) nem ebben az általános értelemben használatos, ugyanis

²¹ Kálvin János: *János apostol evangéliumának magyarázata*, 378.

²² *Institutio* III. 25,6.

²³ Kálvin János: *Az apostolok cselekedetei magyarázata*, 236.

²⁴ Kálvin János: *Kommentár Pál apostolnak thesszalónikabeliekhez írt leveleibez*, 5.

²⁵ Uo. 50–51.

²⁶ Kálvin János: *János apostol evangéliumának magyarázata*, 36.

„Ágoston és utána sok más író úgy spekuláltak az elalvás szóról, hogy azért alkalmazza itt Krisztus a halálra, mert Istennek ugyanolyan könnyű életre támasztani a halottat, mint nekünk végrehajtani az alvó ember felébresztésének szokásos cselekedetét. Am hogy Krisztus semmi ilyesmire sem gondolt, arra következtethetünk abból, hogy a kifejezést a Szentírás állandóan használja.”

„Augustinus et multí post eum argute philosophantur in verbo dormiendi: nempe ideo transferri ad mortem, quia Deo tarn facile sic excitare mortuos in vitam, quam facile solemus nos expergefacerere qui dormiunt. Sed nihil tale venisse Christo in mentem perpetuo scripturae usu colligere licet.” Baum, G. – Cunitz, E. – Reuss, E. (ed.): *Corpus Reformatorum* 75. C. A. Schwetschke, Braunschweig, 1892, 259. (A továbbiakban: CR.)

„Krisztus sajátos különbséget tesz az álom és a halál között, hogy reményt keltsen az élet iránt, mintha ezt mondaná: majd meglátjátok életre keltem, akit halottak gondoltok.”²⁷

4. A „lélek halhatatlansága” és a feltámadás viszonya Kálvin eszkatológiai gondolkodásában

Heinrich Quistorp szerint az interimállapot a következő teológiai gondolatokat implikálhatja: 1. a lélek öntudatlan állapotban van, mintegy alszik; 2. a túlvilági létnek két színtere van, az egyik a szenteknek, a másik a gonoszoknak rendeltetett; 3. a lélek a purgatóriumban a javulás, a tökéletesedés, a bűnhődés állapotában van. Kálvin természetesen elveti a purgatórium gondolatát,²⁸ és ezt két indokkal támasztja alá: a) a purgatóriumot nem lehet bizonyítani a Szentírás alapján; b) tagadja Krisztus egyszeri és tökéletes áldozatát, leválasztja a bűnbocsánatban való hitet annak valódi alapjától Krisztus engesztelő áldozatától.²⁹ Nincs különösebb mondanivalója az elvetettek sorsáról sem, vagyis nem spekulál a gonoszoknak fenntartott túlvilági színtér mibenlétéről. Elképzelésére a Jud 6 magyarázatából következtethetünk:

„[...] bár az angyalok magasabb rendűek az embereknél, Isten mégse hagyta büntetés nélkül elpártolásukat, a mi hűtlenségünket sem bocsátja meg, ha eltávolodunk a kegyelemtől, melyre elhívott minket.”³⁰

Ezek az angyalok örök bilincsben vannak, sötétségbe sülyedtek, nekünk pedig nem dolgunk elképzelni ezt a helyet. A lényeg az apostoli figyelmeztetésben van, tudniillik azon, hogy akik elveszítették méltóságukat, nyomorúságos állapotba kerültek.³¹

Továbbá, miként az előző két fejezetben már láttuk, Kálvin elutasítja azt a gondolatot is, hogy a lélek az öntudatlanság állapotában „várja” a feltámadást, azaz, hogy az ember egész valójában megszűnik létezni az utolsó ítélet napjáig. De nem lett volna vérbeli teológus, ha nem érezte volna a feszültséget a lélek halál utáni nyugalma, békessége, üdvössége és a majdani feltámadás között. Úgy gondolta, hogy a holtak nyugalma még nem tökéletes, számukra a megnyugvás annyit tesz, hogy ott vannak, ahol lenni kívántak. Békességük, nyugalma, boldogságuk állandó folyamatban van, ebben vágyódnak a tökéletességre, amit majd az utolsó nap hoz el számukra. Vagyis a léleknek a halált követően is van egyfaj-

²⁷ Kálvin János magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához: *Evangéliumi harmónia*. II. Ford. Rábold Gusztáv. Könyvnyomda Rt. Székelyudvarhely 1940, 31–32.

²⁸ Ld. *Evangéliumi harmónia* magyarázatát a Mt 5,25, és Lk 22,43-mal kapcsolatban.

²⁹ Quistorp, Heinrich: *Calvin's Doctrine of the Last Things*. Lutterworth Press, London 1955, 102–103.

³⁰ Kálvin János: *A katolikus levelek magyarázata*. Ford. Szabó András és Papp György. Kálvin Kiadó, Budapest 2013, 360.

³¹ Uo. Idézi: Yeaton, Kenneth: *i. m.* 117.

ta fejlődése, ami az utolsó napon, a feltámadáskor fejeződik be.³² Azt mondhatnánk tehát, hogy a lélek *sub specie perfectionis* interimállapotában van, és a biztos feltámadás reménységében várakozik a feltámadásra:

„Ha a feltámadás előtt boldogok vagyunk is, mégsem vagyunk azok a feltámadás nélkül. Boldogok a szentek lelkei a feltámadás előtt, de a feltámadás miatt azok.”³³

Amilyen fontos Kálvin számára az, hogy ez az állapot nem teljes, éppen olyan fontos annak hangsúlyozása, hogy a lélek tökéletes boldogságot élvez. Ha a „lélek halhatatlansága” és a feltámadás viszonyát Kálvin gondolkodásában egy hasonlattal kellene érzékeltetnünk, azt mondhatnánk, hogy interimállapotban levő lélek ahhoz a szerelmeshez hasonló, aki megérkezik a parkba, a megbeszélte találkahelyre, a padon ülve várakozik, és már látja is jönni a kedvest: boldogsága tökéletes, de még nem teljesült be. Beteljesedni akkor fog, amikor átélheti kedvesét. Kálvin ugyanezt egy szép allegóriában fogalmazza meg:

„A keresztségben alámerül a mi Fáraónk, megfeszítetik a régi ember, megöletnek a mi tagjaink, eltemettetünk mi a Krisztussal, kiköltözünk az ördög fogságából és a halál birodalmából, de csak síkságba, kiszáradt és terméketlen földre költözünk, ha az Úr mannát nem ad az égből, és vizet nem fakaszt a sziklából. A mi lelkünk ugyanis olyan őelőtte, mint a víz nélküli föld, melyet mindenféle dolognak hiánya szorongat, amíg ő az ő lelkének a kegyelmeit nem hullatja. Átmennek azután Józsuének, Nún fiának vezérlete alatt az ígéret földére, a tejben és mézben bővelkedő földre: vagyis Istennek kegyelme a mi Urunk Jézus Krisztus által megszabadít bennünket a halál testétől, de nem vér nélkül és izzadság nélkül, mert a test akkor ellenkezik legjobban, akkor gyűjti össze az ő erőit a küzdelemre, hogy a lélek ellen harcoljon, s csak mikor már a földben van, akkor tartatunk mi bőségben, mert fehér ruhát és nyugalmat adnak nekünk. De még mindig nincs felépítve Jeruzsálem, a birodalom feje és székhelye. Még nem Salamon, a béke királya bírja a jogart, és intéz mindeneket.”³⁴

Az 1Kor 15 magyarázatából kiderül, hogy a reformátor annak is tudatában volt, hogy az 1Kor 15,18 érve, miszerint ha Krisztus nem támadt fel, az alvók is elvesztek, első látásra gyengének látszik, ugyanis amennyiben a lélek halhatatlan, a testtől ugyan különváltan, ám mégis él, és érv lehet azok számára, akik Pállal a feltámadás kérdéséről vitatkoznak. Kálvin szerint ez az igevers nem cáfolja a lélek halhatatlanságáról szóló tanítást, és nem jelenti azt, hogy nincs élet a halál és a feltámadás között. A halottak lelke él és boldog nyugalomban örül, azonban boldogságuk a feltámadástól függ, és éppen azért boldogok, mert várják azt a napot. Tehát Kálvin szerint Pál apostol érvének lényege a következő:

³² *Psychopannychia*, 28. és 64.

³³ Uo. 66.

³⁴ Uo. 61.

„ha nem jön el az a nap, a holtak reménységének annyi.”³⁵ A „lélek halhatatlansága” a 2Kor 5,1-ben említett örökkévaló háznak az *alapja*, a test feltámadása pedig a *tetőzete*.³⁶ Ami a feltámadott testet illeti, lényegesnek tartja újra meg újra hangsúlyozni, hogy Isten nem új testet teremt vagy alkot, hanem feltámasztja a romlandót, azaz ugyanazt a testet, ami minőségileg azonban más. Ám Kálvin számára nem (csak) az azonosság a fontos. A feltámadás azt is jelenti, hogy Isten megbecsüli és tisztességre méltatja a testet: a romlandót romolhatatlanná teszi.³⁷

A feltámadás és az elváltozás (1Kor 15,51; 1Thessz 4,17), a halál és elváltozás viszonyáról azt gondolja, hogy az elváltozás is egyfajta halál lesz, mert a romlandó természetnek el kell pusztulnia, ugyanakkor *mégsem elalvás*, mert a lélek nem távozik el a testből, nem válik el a lélek és a test, hanem az ember egy hirtelen változással átmegy a romlandó állapotból a romolhatatlanság állapotába.³⁸ A természet elváltozását helyesen lehet halálnak nevezni, s így a halál révén újulnak meg azok is, akik elváltoznak, bár – mivel ez hirtelen történik – testnek és léleknek nem kell szükségszerűen elválniuk egymástól.³⁹ Akik alusznak, vagyis meghalnak az utolsó nap előtt, testi lényegüket vetkőzik le egy kevés időre, akik hirtelen változnak el, kizárólag a test minőségét.⁴⁰

5. Kálvin és a platonizmus

J. H. van Wyk úgy véli, hogy Kálvin dualisztikus antropológiájára kétségkívül erős hatást gyakorolt a platonista filozófia. Ugyanakkor azt is állítja, hogy Kálvin megspórolhatta volna magának a kritikát, ha a *lélek* (*anima*, ψυχή) helyett következetesen a *szellem* (*spiritus*, πνεῦμα) kifejezést használja, mert ekként gondolatai összhangban lettek volna az ember testi-lelki egységének bibliai tanításával. Ez – teszi hozzá Van Wyk – semmivel nem csökkentette volna a halál utáni tudatos élet tényét.⁴¹ Ugyancsak a platonista filozófia hatását látja abban is, hogy Kálvin elfogadja a halál utáni tudatos létezését, illetve a lélek halhatatlanságának koncepcióját.⁴²

Vitatkoznunk kell Van Wyk azon megállapításával, miszerint Kálvin jobban tette volna, ha a lélek helyett a *szellem* (*spiritus*) kifejezést használja, hiszen maga a szóhasználat – még ha Kálvinnak esetleg nem is voltak fenntartásai a *spiritus* használatával kapcsolatban – aligha kölcsönzött volna tanításának valami „erő-

³⁵ Kálvin János: *Az első korinthusi levél magyarázata*, 338–339.

³⁶ Kálvin János: *A második korinthusi levél magyarázata*, 81–89.

³⁷ *Institutio* III. 25,8.

³⁸ Kálvin János: *Az első korinthusi levél magyarázata*, 361.

³⁹ *Institutio*, III. 25,8

⁴⁰ Kálvin János: *Kommentár Pál apostolnak thesszalonikabeliekhez írt leveleibez*, 53. Tantum hoc est discrimen, quod qui dormiunt aliquo temporis spatio, corporis exuunt substantiam, qui autem subito innovabuntur, non nisi qualitatem (minőségét) exuunt. CR 80 (1895), 167.

⁴¹ Wyk, J. H. van: *i. m.* 202.

⁴² Uo. 197.

sebb bibliai karaktert”. Ám egyetértünk Van Wyk véleményével abban, hogy Kálvin legalább öt pontban túllép a platonista elképzeléseken: 1. értékeli az emberi testet; 2. hangsúlyozza a test feltámadását; 3. vallja, hogy a lélek nem létezik öröktől fogva, hanem Isten alkotása; 4. a lélek nem természetéből adódóan halhatatlan, hanem Istentől kapja ajándékba a halhatatlanságot; 5. a lélek nem testesül meg, hanem Istennel él együtt mindaddig, amíg a feltámadáskor egyesül a testtel.⁴³

Ami az emberi test értékelését illeti, Kálvin gyakran szólaltatja meg azt a platonista közhelyet, hogy a test a lélek börtöne, de ugyanakkor „finomhangolja” is ezt a gondolatot, és megjegyzi: csupán abban az értelemben lehet börtönnek nevezni a testet, hogy annak, ami természetünkben romlandó, meg kell semmisülnie. Ennek ellenére az emberi test értékelése inkább a majdani romolhatatlan testnek szól, mintsem a „földi sátorháznak”. Természetesen ez utóbbi is Isten alkotása, és mint ilyen értékes, ám Kálvin ritkán mulasztja el megjegyezni, hogy az ember istenképiségében megnyilvánuló kiválóságot a lélek hordozza, nem pedig a test.⁴⁴

Továbbá azt is meg kell állapítanunk, hogy noha a lelket – inkább annak istenképüségéből adódóan, és nem annyira Platón filozófiájának hatására – az ember nemesebbik részének tartja, amely a test bilincseiben él, a „lélek halhatatlanságának” gondolatát ugyanakkor meg is fosztja a platonista elemektől. Kifejti, hogy ez a halhatatlanság nem valamilyen magától értetődő, természetes képessége a léleknek, hanem a lélek Isten ereje folytán halhatatlan. Másként fogalmazva: ahogyan a feltámadás is, úgy a lélek halhatatlansága sem emberi lehetőség.

„Mert amikor azt mondjuk, hogy az ember lelke halhatatlan, ezzel nem állítjuk azt, hogy a lélek Isten kezének az ellenére is megállhat, sem azt, hogy az ő ereje nélkül is fenn tudja magát tartani. Távol legyen tőlünk az ilyen káromlás! Hanem igenis azt mondjuk, hogy az ő keze és áldása tartja fenn. Így Irenaeus, bár ő velünk együtt a lélek halhatatlanságát állítja, mégis azt akarja, hogy tanuljunk meg, miszerint mi a természettől fogva halandók vagyunk, s csak egyedül az Isten halhatatlan. S ugyanazon a helyen még így szól: Hogy Istennel szemben soha fel ne fuvalkodjunk, s ne büszkélkedjünk, mintha önmagunktól bírnók az életet, és hogy tapasztalatból tanuljunk meg, miszerint Istennek nagysága és nem a saját természetünkből kifolyólag bírjuk az örökre való állandóságot.”⁴⁵

Ezért is indokolt Kálvinnal kapcsolatban a lélek halhatatlanságnak idézőjeles használata, hiszen ez a halhatatlanság nem *per se* értendő, hanem Isten ereje és kegyelme teszi lehetővé. Az tehát, amit vulgo a „lélek halhatatlanságának” nevezünk, Kálvinnál nem annyira (vagy csak igen kevésbé) platonista terheltség, hanem sokkal inkább azt tükrözi, hogy Kálvin ragaszkodott a Szentírás sorok között kiolvasható tanításához.

⁴³ Wyk, J. H. van: *i. m.* 197.

⁴⁴ *Psychopannychia*, 16.

⁴⁵ Uo. 73.

6. Calvinus prudens. Óvatosság és visszafogottság az eszkatológiában

Kálvin alapviszonyulása az eszkatológiai kérdésekhez – Peres Imre találó megfogalmazása szerint – kifejezetten óvatos.⁴⁶ Ehhez hasonlóan vélekedik Van Wyk is, aki szerint a biblicitáshoz való komoly ragaszkodás megóvta Kálvint a túlkapaszkodástól.⁴⁷ Ez az óvatosság elsősorban abban nyilvánult meg, hogy tartózkodott az apokaliptikus spekulációktól, számításoktól, melyek, talán érthető okokból, termékeny talajra találtak a korabeli Európában és Magyarországon is.⁴⁸ De ezt a szerény óvatosságot érzékeljük mindig, valahányszor Kálvin eszkatológiai kérdéseket érint. Nem kell kutatni, hogy a halál és feltámadás között milyen a lélek állapota, vagy milyen helyen vannak, és nem is hasznos. Annyi állítható, hogy Krisztus jelen van a hívők számára, befogadja őket, boldog nyugalomban vannak, és örömmel várják a megígért dicsőséget.⁴⁹

Az elvetettekről is csupán annyit mond, hogy a megérdemelt gyötrelmeket szenvedik, nekünk pedig nem dolgunk elképzelni azt a helyet, amely az elvetetteknek jut osztályrészül.⁵⁰ Lényegtelen, elméskedő, kevéssé józan emberekre jellemző kérdésnek tartja azt is, hogy vajon milyen lesz az új teremtés az állatok, növények, ásványok esetében, és hogy az élőlények minden fajtája halhatatlan lesz-e, vagy sem. Kálvin szerint elég annyit tudnunk, hogy összhang lesz rútság és mulandóság nélkül.⁵¹

7. Összegzés

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Kálvin eszkatológiai gondolkodásában a fő hangsúly az ember (a lélek) köztes létbeli állapotán van. A halált követően a lélek elválik a testtől, a test (és csak a test) alszik, a lélek viszont nyugalomban és örömben él együtt Istennel. A lélek tökéletes boldogságából semmit nem von le az a tény, hogy ez még nem a beteljesedett állapot, hanem köztes lét, amelyben várakozni kell a feltámadásra. Az egész emberi élet tulajdonképpen felké-

⁴⁶ Peres Imre: *Kálvin eszkatológiája*, 54–55.

⁴⁷ Wyk, J. H. van: *i. m.* 201.

⁴⁸ Például Károli Gáspár bibliafordítónk is foglalkozott világvége-számításokkal: „ha mind-ezeket az esztendőket egybeszámolod, teszen ötezeröttszázöt esztendőt. Némelyek pedig többet számlálnak, de ha csak annyi az esztendőszám, az mint mi számláltuk is, nem sokkal vagyon több híja az hatezer esztendőnek négyszáz esztendőnél. Az szent Illés pedig ezt is hozzáadta volt az ő jövendőmondásához, hogy mindazok az esztendők nem teljesednek be a választottakért, hanem megrövidítettek, mint Krisztus is mondja.” (Károli Gáspár: *Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjöknek okairól*. Debrecen 1563. Vö. Peres Imre: *Kálvin eszkatológiája*, 39–40.

⁴⁹ *Insitutio* III. 25,6.

⁵⁰ Kálvin János: *A katolikus levelek magyarázata*, 360.

⁵¹ Kálvin János: *A rómaiakhoz írt levél magyarázata*. Ford. Rábold Gusztáv, átdolgozta Nagy Barna. Kálvin Kiadó, Budapest 2010, 208.

szülés a mennyei életre, amelyhez képest a földi élet börtön, bilincsben lét és száműzetés.

Eszkatológiai gondolatainak kifejtése során Kálvin platonikus terminusokat használ (a test a lélek börtöne, a lélek halhatatlansága), ám nem lehet nem észrevennünk, hogy a bibliai tartalom állandóan szétfeszíti, mondhatni felülírja a platonista terminológiát. Kálvin visszafogottsága, szerény óvatossága, szellemessége, rendkívüli kritikai érzéke, imponáló műveltsége, biblicitása pedig olyan írásmagyarázó érények, amelyek 21. századi olvasójához is közel hozzák a reformátor eszkatológiával kapcsolatos és továbbgondolásra érdemes (vagy adott esetben tovább- és újragondolandó) meglátásait.

Felhasznált irodalom

- Baum, G. – Cunitz, E. – Reuss, E. (ed.): *Corpus Reformatorum* 75. C. A. Schwetschke, Braunschweig 1892.
- Baum, G. – Cunitz, E. – Reuss, E. (ed.): *Corpus Reformatorum* 80. C. A. Schwetschke, Braunschweig 1895.
- Hanhart, Karel: *The Intermediate State in the New Testament*. V. R. B. Offsetdrukkerij, Groningen 1966.
- Kálvin János: *A katolikus levelek magyarázata*. Ford. Szabó András és Papp György. Kálvin Kiadó, Budapest 2013.
- Kálvin János: *A keresztény vallás rendszere. 1559*. I–II. kötet. Ford. Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv, felülvizsgálták Antal Géza és Borsos István. Református Egyházi Könyvtár, VI. A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa 1909.
- Kálvin János: *A második korinthusi levél magyarázata*. Ford. Szabó András. Kálvin Kiadó, Budapest 2015.
- Kálvin János: *A rómaiakhoz írt levél magyarázata*. Ford. Rábold Gusztáv, átdolgozta Nagy Barna. Kálvin Kiadó, Budapest 2010.
- Kálvin János: *Az első korinthusi levél magyarázata*. Ford. Buzogány Dezső. Kálvin Kiadó, Budapest 2015.
- Kálvin János: *János apostol evangéliumának magyarázata. II*. Ford. Vekérdi József. Kálvin Kiadó, Budapest 2011.
- Kálvin János: *Kommentár Pál apostolnak thesszalonikabeliekhez írt leveleibez*. Ford. Csabai Tamás. Aeternitas Kiadó, Felsőörs 2003.
- Kálvin János magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Evangéliumi harmónia. II. Ford. Rábold Gusztáv. Könyvnyomda Rt. Székelyudvarhely 1940.
- Kálvin János: *Psychopannychia, vagyis értekezés arról, hogy nem alusznak, hanem a Krisztussal élnek azoknak a szenteknek a lelkei, kik a Krisztusban való hitben halnak meg, 1534*. Ford. Rábold Gusztáv. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa 1908.
- Kálvin János: *Az apostolok cselekedetei magyarázata. I*. Szabó András fordítását átdolgozta Domány Judit. Kálvin Kiadó, Budapest 2010.
- Károli Gáspár: Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjöknek okairól. Debrecen 1563.
- Pásztori-Kupán István: Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában. In: *Református Szemle* 2009, 573–594.

- Peres Imre: *Kálvin eszkatológiája*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok, 8. Szerk. Baráth Béla. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2015.
- Quistorp, Heinrich: *Calvin's Doctrine of the Last Things*. Lutterworth Press, London 1955.
- Wyk, J. H. van: John Calvin on the Kingdom of God and Eschatology. In: *In die Skriflig* 35 (2001/2), (191–205), 196.
- Yeaton, Kenneth: Aspects of Calvin's Eschatology. In: *The Churchman* 100 (1986/2), 114–117.

* * *

In Calvin's eschatological reflection the intermediate state of the believer is of primary importance. After death the soul leaves body, the body (and only the body) falls into sleep, the soul, however, rests by God. The perfect happiness of the soul is not diminished by the fact that in this intermediate state one still has to wait for the resurrection. Although Calvin uses platonic terminology in order to clarify his ideas, the scriptural content usually overwrites this platonic terminology.

The prudence, ingenuity, critical acumen, erudition, and biblical thinking of Calvin make his eschatological cogitations worthy of (re)considering for his 21st century readers, too.

Keywords: Calvin, *Psychopannychia*, intermediate state.